

משבר הקורונה: האם חווה ענף התיירות בישראל "ברבור שחור" חדש?

ש' שילה^{1,2,3}

¹ המחלקה לניהול מלונאות ותיירות באוניברסיטת בן גוריון בנגב

² תיירות רמת הנגב

³ ר.א.ש תיירותי

פרטי התקשורת: shiloshahar@gmail.com

ת ק צ י ר

מתחילת שנת 2020 מתמודד ענף התיירות עם משבר עצום-ממדים, שעצר כמעט לחלוטין את הפעילות התיירותית ברחבי העולם. מחלה לא מוכרת שהתגלתה לראשונה בעיר ווהאן (Wūhān) שבסין בשלהי דצמבר 2019, התפשטה בעולם, ובתוך חודשים ספורים גרמה לסגירה כמעט מוחלטת של ענף התעופה העולמי, ובתוך כך גם לפגיעה קשה בענף התיירות העולמי (WHO, 2020). נראה שנגיף הקורונה מחולל המחלה גרם למשבר החמור ביותר שפגע אי-פעם בתעשיית התיירות העולמית, וכפי הנראה גם לפגיעה הקשה ביותר שידעה הכלכלה העולמית במאה השנים האחרונות (BBC, 2020). בישראל החל המשבר להשפיע בחודש מרץ 2020, ולמעשה מאז ועד היום משותק רוב ענף התיירות. המאמר הנוכחי מציע פרשנות היסטורית לאירוע כלכלי בעל מאפיינים דומים, שהתרחש בשנת 325 לספירה עם התנצרותה של האימפריה הרומית. תהליך ההתנצרות פגע אנושות בכלכלת קטורת המור והלבונה שהובילו הנבטים בדרכי הסחר הקדומות מדרום ערב אל נמל עזה. התוצאות הכלכליות של התנצרות האימפריה הרומית שינו מקצה לקצה את הכלכלה בדרומה של ארץ ישראל, והמאמר מעלה את האפשרות כי גם משבר הקורונה עלול לשנות את ענף התיירות בישראל כפי שהוא מוכר לנו היום.

מילות מפתח:

תיירות

כלכלה

ברבור שחור

קורונה

נְבָטִים

נגב

בעת הזו נראה כי ענף התיירות העולמי, ולצידו תרבות הפנאי כולה, הם בין הנפגעים אנושות מהשפעות משבר הקורונה, שהשבית אותם כמעט לגמרי. עד כה ספגו ענף התיירות ותעשיית התעופה העולמית הפסדי ענק הנמדדים במאות מיליארדי דולרים, ונראה כי זו ההתחלה בלבד (UNWTO, 2020). בחינה מושכלת של המצב הנוכחי מצביעה על כך, שאובדן ההכנסות מתיירות מאז ראשית המשבר אינו אלא קדימון להשפעה ההרסנית שעלולה להיות למשבר הקורונה על משק התיירות הישראלי. אנו ניצבים בפני תקופה חדשה, שבה ניאלץ לפתח ולעצב כלכלה תיירותית מעודכנת. היא אומנם תתקיים בצל הנגיף, אך בתוך כך יאבדו ענפי פנאי, אירוח ותיירות, שיתקשו לספק חוויה תיירותית בטוחה ומהנה, שעומדת במגבלות הבריאות המחמירות.

ענף התיירות הישראלי והעולמי ניצבים בימים אלה בפני אירוע בעל ממדים חריגים שלא נודעו כמותם, ההולם את התיאוריה הכלכלית "ברבור שחור", שפיתח הכלכלן נאסים ניקולאס טאלב (Taleb, 2010). במהלך שני העשורים האחרונים היו מי שהזהירו מפני נגיף קטלני העלול להתפרץ ולחולל מגיפה כלל-עולמית, למרות זאת משבר הקורונה התרגש על העולם בינואר 2020 כאירוע בלתי צפוי שאיש לא נערך לו. חוסר המוכנות של מדינות העולם הפך את המגפה הנוכחית לאירוע יוצא דופן בחומרתו, המשנה בימים אלה את חוקי המשחק הכלכליים המוכרים, ופוגע קשות במגוון ענפי כלכלה ברחבי העולם.

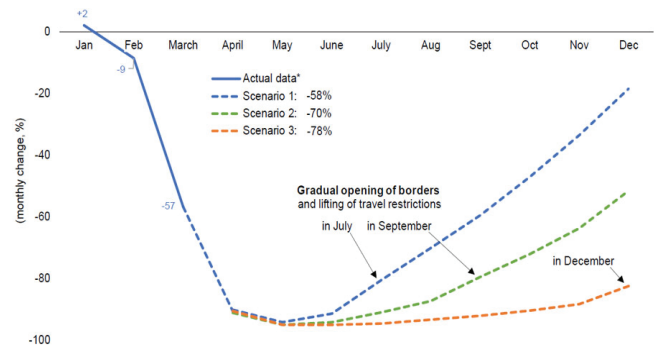
1 ד"ר טאלב עצמו טוען בתוקף כי הוא אינו רואה במשבר הקורונה "ברבור שחור", שכן ניתן היה לחזותו ולהתכונן אליו. הוא עצמו חזה אירוע כלכלי שכזה בספרו עוד בשנת 2007.

כמחצית מסך הפעילות התיירותית. יש לזכור כי הקבוצות המאורגנות הן אלו שגדשו את בתי המלון ואת אתרי התיירות באמצע השבוע, בעוד משפחות ומטיילים עצמאיים מתאפיינים בצריכת פעילות תיירותית בסופי השבוע ובחגים.

נכון לעת הזו נראה כי שנת 2020 תהיה בגדר שנה אבודה עבור ענף התיירות המאורגנת, שכן קשה להניח שבמהלכה נזכה לראות כאן תיירים רבים מחוץ לארץ. לצד הפגיעה הקשה בתיירות הנכנסת, הנשענת על ענף התעופה, נראה כי גם פלח התיירות המאורגנת בקבוצות אינו צפוי לחזור השנה לפעילות ראויה לציון. יש לכך חשיבות מיוחדת לגבי פלח הגמלאים, הצפוי להיעדר מהזירה בשנה הקרובה ואף אחריה. נוכח זאת חשבון פשוט מצביע על כך שענף התיירות הישראלי של שנת 2020 עומד להצטמצם לכדי פחות ממחצית היקפו בשנת 2019. בשיא השנה החולפת העסיק ענף התיירות כ-145,000 עובדים באופן ישיר ונוסף להם כ-100,000 עובדים במעגלים משניים (OECD, 2020), כגון בענף המסעדנות ובענפי שירותי הפנאי, הקשורים בחלקם בהכנסות תיירותיות. בהתחשב בכך שהכנסות ענף התיירות צפויות להצטמצם השנה בכמחצית ואולי אף ב-60%, הרי לנו תחזית קודרת ומדאיגה, שהיא בשורה קשה למועסקים רבים שעבדו בתחום התיירות עד פברואר האחרון.

מבט היסטורי עשוי להציע פרשנות כלכלית מעניינת ורלוונטית למשבר הקורונה. לפני כ-1,700 שנים נחת כאן "ברבור שחור" אחר – בדמות אירוע דרמטי, עולמי ורחב-השפעה, ששינה את פני העולם הקדום, שהיה נתון לשליטתה של האימפריה הרומית. למרבה האירוניה, כתולדה של האירוע ההוא נבנה ענף התיירות הצליינית הנוצרית הנכנסת לישראל, ואילו האירוע הנוכחי דווקא מאיים להשבית (באורח זמני, לכל הפחות) את ענף התיירות שהחל להתפתח בעת ההיא. מה הקשר בין שני האירועים הכלכליים האלה? להלן סיפור האירוע בקצרה:

בשנת 313 פרסם הקיסר קונסטנטינוס הגדול צו מלכותי הידוע בשם האדיקט של מילאנו. צו זה התיר לראשונה את הפולחן הנוצרי ברחבי האימפריה, ודרש מן הרומאים להפגין סובלנות דתית כלפי הנוצרים הקדומים (לימור, 1997). כעשור אחר כך, בשנת 325, בימי שלטונו כקיסר האימפריה הרומית כולה, כינס קונסטנטינוס את ועידת ניקיאה הראשונה, שהייתה לוועידת היסוד של הנצרות הממלכתית הקדומה, ובכך קיבע את מעמד הנצרות כדת האימפריה הרומית כולה. להחלטה פוליטית-דתית זו נודעה השפעה עצומה, והיא-היא שהייתה "ברבור שחור", ששינה את פני הכלכלה הקדומה של המזרח התיכון. באותה עת הגיע לשיאו הסחר בקטורת מסוג מור ולבונה (הגינבוטום-רוזנטל, 2004). המור והלבונה הם עצים נדירים, הגדלים רק באתיופיה ובדרום חצי-האי ערב. מן העצים האלה היו מפיקים שרף יקר-ערך, שהיה קטורת מבוקשת וחיונית לפולחן במקדשים בעולם העתיק כולו. הקטורת הנדירה והיקרה הועמסה על גבי גמלים והובלה בשיירות מסחר בנתיבים הידועים בשם דרכי הבשמים, אשר חצו את הגב מכוון פטרה בדרכן מערבה אל נמל עזה (עמר, 2004). מאות שנים צרכו בקביעות אלפי מקדשים פגאניים בעולם העתיק כמויות עצומות של קטורת מסוג מור ולבונה, שהגיעה כאמור מדי שנה בשיירות המסחר אל נמלי מזרח הים התיכון, ומשם הושטו לארצות הים התיכון ולאירופה (הגינבוטום-רוזנטל, 2004).

איור 1: הירידה בהיקפי ענף התיירות העולמי (מקור: אתר ארגון התיירות העולמי, UNWTO). על פי הערכות ארגון התיירות העולמי (UNWTO), צפוי ענף התיירות להצטמצם במהלך שנת 2020 בכ-60% עד 80% ביחס להיקפו העולמי בשנת 2019

איור 2: ירידות חדות בתעופה הגלובלית במחצית הראשונה של 2020 בהשפעת משבר הקורונה (מקור: אתר ארגון התעופה העולמי, IATA). מומחי הארגון מעריכים שעל פי מיטב התחזיות רק באמצע שנת 2022 ישובו היקפי התעופה לערכים של שנת 2019

השפעת משבר הקורונה על כלכלת ישראל עוד תידון בהרחבה בשורה של מאמרים ומחקרים כלכליים הצפויים להתפרסם בעתיד. מטררתנו במאמר קצר זה היא להתייחס לזווית התיירותית בלבד. על פי נתוני משרד התיירות, הכנסות הענף מתיירות נכנסת היו בשנת 2019 כ-22 מיליארד נש (הודעת דוברות משרד התיירות, 2020). הכנסות כל הענף, ובו גם הפעילות הכלכלית של תיירות הפנים, הגיעו לכ-39 מיליארד נש. על פי דוח הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי (OECD) לשנת 2020, חלקו של ענף התיירות בתוצר המקומי הגולמי (תמ"ג) של כלכלת ישראל הוא 2.8% (OECD, 2020). על פי פרסומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס), תמ"ג מדינת ישראל בשנת 2019 היה גבוה מעט מ-1.4 טריליון נש (למ"ס, 2020). הצלבת נתוני משרד התיירות עם דוחות הלמ"ס ועם הנתונים שבדוחות ה-OECD מביאה אותנו למסקנה הפשוטה, שהשנה הקרובה והשנה הבאה תהיינה שנים קשות מאוד לענף התיירות בישראל.

הכנסות ענף התיירות בשנה החולפת נשענו על כ-26 מיליון לינות שנרשמו במלונות ישראל. 45% מלינות אלו מקורם בלינות תיירים מחוץ לארץ, ואילו 55% האחוזים הנותרים הגיעו מהתיירים הישראליים. חלקו של השוק המאורגן והמוסדי בתיירות הפנים היה נרחב מאוד, ותפס, כך על פי הערכות חוקרי תיירות ומומחים מהענף,

ובהערכה וכן במימוש עצמי. לאור מעמדה זה של התיירות בחיננו, יש יסוד סביר להניח שבחלוף המשבר נראה שוב ערכי צמיחה גבוהים במיוחד בענף.

סיבה נוספת לאופטימיות טמונה בהשערה שבשנה הקרובה צפויים ישראלים רבים לוותר על הנסיעה לחוץ לארץ, ובמקום זאת הם יצרכו שירותי תיירות ופנאי בישראל.⁴ תקן "התו הסגול" שקבעו משרד הבריאות ומשרד התיירות להפעלת אתרי תיירות, מלונות, כפרי נופש ויחידות אירוח (משרד הבריאות, 2020), נכנס לתוקף ב-24.5.2020, ומאז הוא מתעדכן על מנת להתאימו למצב התחלואה. ביקושי התיירות הגבוהים הניכרים במלונות ובאירוח הכפרי בכל רחבי הארץ מאז הוסר הסגר, מצביעים על כך שתיירות הפנים עשויה לסייע, ולו במעט, בהפחתת הנזקים הכבדים שנגרמו לתעשיית התיירות הישראלית מאובדנה של התיירות הנכנסת.

סיכום

עד לפני זמן לא רב נראה כי האתגר הגדול ביותר המונח לפתחו של ענף התיירות העולמי הוא תיירות היתר (over tourism). עשרות מאמרים מחקריים נכתבו על כך, מספר רב של ועידות וכנסים בנושא זה נערכו ברחבי העולם ועסקו באתגרים הניצבים לפתחו של עולם התיירות, ובתקשורת הפופולרית והדיגיטלית נחשפנו למאות כתבות על אתרי התיירות המוצפים בעודף תיירים בכל רחבי העולם.⁵ לאחר חצי שנה שבמהלכה התרוקנו אתרי התיירות העולמיים מתיירים וממבקרים, ברור כי האיום הגדול על ענף התיירות העולמי השתנה, וכי אין חשש כעת מהצפה תיירותית של יעדים פופולריים.

לאורך של תובנות שונות הנשמעות במסגרות אקדמיות ופופולריות, דומה שמשבר הקורונה החל להניע תהליך של שינוי עמוק באופי התיירות העולמית. ייתכן שאנו ניצבים על סיפה של תקופה חדשה בתולדות התיירות, שבה נתוודע לאופי צרכני שונה, המותאם ליכולות הנשיאה הטבעיות של כל מרחב. בקרב חוקרי תיירות כבר מתנהל שיח עדכני בדבר האפשרות להאצת תהליכים שהחלו זה מכבר, המחייבים פיתוח של תיירות בת-קיימא המתחשבת בסביבתה, תיירות שתהיה רגישה יותר למרחבי הביקור והתיוור ומותאמת להם. ימים יגידו אם משבר הקורונה הביא בכנפיו בשורה חדשה ועדכנית לעולם התיירות, או שעם מציאת חיסון ותרופה למחלה, ישוב עולם התיירות לערכי הצרכנות המוכרים, שהיו נחלתו בעשורים האחרונים.

4 מאז פרוץ המשבר נערכו כמה סקרים של בעלי עניין שונים על מנת לברר את עמדות הציבור כלפי צריכת חופשות, תיירות, מלונות וכיוצא בזה. התמונה המצטיירת מסקרים אלה היא שמאז הסרת הסגר בחודש מאי 2020 חלה פריחה בתיירות הכפרית ובמלונות הנופש באילת. ניכר שהציבור מעוניין מאוד לצאת לחופשות בישראל, אולם הוא מבקש לוודא כי האתרים פועלים בחסות תו תקן המפוקח על ידי משרד הבריאות. מרבית הנשאלים ציינו כי יעדיפו להימנע מטיסה השנה, וינפשו בישראל.

5 על היקפה הנרחב של התופעה מעידה העובדה כי המאמר שלהלן פורסם בסוף חודש מרץ 2020, בעת שענף התיירות העולמי ברובו כבר עצר מלכת. להרחבה בסוגיה זו ראו Nilsson, H. J., 2020. Conceptualizing and contextualizing over-tourism: The dynamics of accelerating urban tourism. *International Journal of Tourism Cities*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print <https://doi.org/10.1108/IJTC-08-2019-0117>

התנצרות האימפריה הרומית בחטף בשנים 324–325 לספירה שינתה לחלוטין את חוקי המשחק בעת העתיקה. בפרק זמן קצר פחתה מאוד הדרישה לכמויות האדירות של מור ולבונה, שכן הכנסיות הנוצריות השתמשו רק בכמויות קטנות של שרפים אלה לצורכי פולחן. התוצאה הייתה שכלכלת השיירות הכבירה, שהכניסה לאוצר האימפריה הרומית סכומי עתק, התמוטטה ונמחקה כמעט לגמרי. בדרך זו, ובדומה למתרחש כעת בענף התיירות המודרני בישראל, בתוך זמן קצר איבדו בעלי משרות רבים את פרנסתם. כלכלת המור והלבונה פרנסה בעלי מקצוע רבים, ועל פי השרידים הארכיאולוגיים המרשימים בנגב אפשר להסיק שהם התפרנסו היטב במקצועם, שהתבסס על מסורת בת מאות שנים. הפגיעה בכלכלת המור והלבונה בראשית התקופה הביזנטית השליכה אל מעגלי האבטלה של המזרח הקדום המוני אדם. כוהני מקדשים, מורי דרך, מובילי שיירות, ספקי מזון וסחורה, תופרי אוכפי גמלים ומתקני אוכפים, בעלי אכסניות ומלונות בצירי הדרך, שומרים ואנשי אבטחה, זונות, טבחים, צוותי שיירות וספקי שירותים שונים, כל אלה איבדו את משרותיהם, ונותרו ללא כל תמיכה סוציאלית וללא שירותי רווחה ממלכתיים, שלא היו מוכרים בימי קדם.

במאה השנים הבאות עברה הכלכלה הרומית שינויים מרחיקי-לכת, ובדרומה של ארץ ישראל נאלצו הערים הנבטיות-ביזנטיות של הנגב – שבטה, חלוצה, עובדת, ממשית, ניצנה ורחובות בנגב – לוותר על מעמדן ותפקידן משכבר הימים, ולמתג את עצמן מחדש תוך מציאת אפיקי פרנסה חלופיים לשיירות, שחדלו לעבור דרכן (Erickson and Israel, 2013). זו הייתה ראשיתה של החקלאות המפותחת, שהחלה להתפשט בצפון הנגב ובמרכזו בתקופה הביזנטית. עשרות אלפי דונמים של כרמי זיתים וגפנים ניטעו בנגב. תושבי הנגב ייצרו כמויות ניכרות של שמן זית ויין, שהפכו מבוקשים עבור אלפי עולי הרגל הנוצרים, שהחלו לפקוד את ארץ הקודש. בחלק מהערים עברו התושבים לגדל את הסוסים הערביים האציליים, שיהפכו במרוצת הזמן לסמל מעמד נחשק ויוקרתי בעיני האצולה (נגב, 1988).

המדיניות שקבע הקיסר קונסטנטינוס, שהובילה להתנצרותה של האימפריה הרומית עובדת האלילים, הייתה במידת-מה בגדר "ברבור שחור" שאיש לא יכול היה לחזותו, בדומה למשבר הקורונה שפקד לאחרונה את העולם.² נראה שבעת הזו נדרש מאיתנו לעשות מהלך דומה לזה שעשו תושבי הנגב הקדומים לפני 1,700 שנים.

למרות כל הנאמר לעיל, יש להביט גם אל הצדדים האופטימיים של האירוע הגלובלי שאנו חווים. בעידן המודרני ניכר כי הפעילות התיירותית דרושה, וכי היא חשובה להגדרת הזהות האנושית (Sharma, 2020). תרבות הפנאי והתיירות הפכה למרכיב חיוני בחיננו, שכן היא מספקת מענה לצרכים המופיעים בשלבים העליונים בפירמידת הצרכים של מסלאו (Maslow)³: הצורך בשייכות, בכבוד

2 אם כי כאמור אינו יכול להיות מוגדר כ"ברבור שחור" קלסי מבחינה כלכלית כיוון שניתן היה לחזותו ולהתכונן אליו, ועדיין העובדות הגלויות מצביעות על כך שלמרות זאת לא הייתה כל הכנה לקראתו, ולכן השפעתו כה קיצונית והרסנית ככל תופעה קלסית של "ברבור שחור".

3 אברהם מאסלו (1908–1970) הוא פסיכולוג חברתי יהודי-אמריקני, מפתח תיאוריית "הגיישה ההומניסטית". תיאוריית הצרכים המפורסמת שלו נקראת על שמו, "מדרג מאסלו".

IATA, 15.5.2020. Recovery in air travel expected to lag economic activity. <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/recovery-in-air-travel-expected-to-lag-economic-activity>

IATA. <https://www.iata.org>

Nilsson, H. J., 2020. Conceptualizing and contextualizing over-tourism: The dynamics of accelerating urban tourism. *International Journal of Tourism Cities*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/IJTC-08-2019-0117>

OECD, 2020. OECD tourism trends and policies 2020. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/6b47b985-en>

Sharma, R., 2020. Sociology of tourism: Shifting paradigm from nostalgia to happiness. *Journal of Tourism and Hospitality Education* 10, 90–107. <https://doi.org/10.3126/jthe.v10i0.28762>

Taleb, N. N., 2010. *The Black Swan: The impact of the highly improbable*. Random House Publishing Group.

UNWTO. <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020>

WHO. Timeline of WHO's response to COVID-19. <https://www.who.int/news-room/detail/29-06-2020-covidtimeline>

מקורות

הגיבובוטום-רוזנטל, ר', 2004. על אודות הנבטים. בתוך: הגיבובוטום-רוזנטל, ר' (עורכת), הנבטים בנגב. מוזיאון הכט. חיפה. עמ' 7–11.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

[/https://old.cbs.gov.il/ts/IDab45c3999e0eb3](https://old.cbs.gov.il/ts/IDab45c3999e0eb3)

לימור, א', 1997. בין יהודים לנוצרים: יהודים ונוצרים במערב אירופה עד ראשית העת החדשה. האוניברסיטה הפתוחה. תל אביב.

משרד התיירות, 5.1.2020. השר לוי: "2019 הייתה שנת שיא". משרד התיירות. <https://www.gov.il/he/departments/news/su-mmmary-2019-1100-0005-2020-660272>

משרד התיירות, 24.5.2020. תו סגול למלונות. <https://www.gov.il/he/departments/policies/policy-opening-hotels-after-covid>

נגב, א', 1988. ערי הנבטים בנגב. אריאל. ירושלים.

עמר, ז', 2004. המסחר הקדום בסממני קטורת, בושם ותבלין. בתוך: הגיבובוטום-רוזנטל, ר' (עורכת), הנבטים בנגב. מוזיאון הכט. חיפה. עמ' 61–66.

BBC. Coronavirus: Worst economic crisis since 1930's depression, IMF says.

<https://www.bbc.com/news/business-52236936>

Erickson-Gini, T., Israel, Y., 2013. Excavating the Nabataean Incense Road. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 1 (1), 24–53.